

Міжнародна економіка

Максим ЖИВКО

**НОВА ЕКОНОМІКА:
СИНЕРГІЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА****Резюме**

Досліджено взаємозв'язок між новою економікою та громадянським суспільством як особливим інститутом, який впливає на структурні трансформації європейської цивілізації, оскільки дана модель у своїй структурі використовує інновації, науковий і технологічний потенціал, що є прискореним двигуном соціально-економічного розвитку, а необхідність стимулювання – головним пріоритетом політики багатьох розвинутих країн. Вказано, що метою дослідження є розроблення конкретної методології вивчення взаємодії між новою економікою («new eсоnomy») та громадянським суспільством у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, переважно пов'язаних з інформаційним розвитком. Зазначено, що об'єктом дослідження є людський капітал – першочергова суспільна цінність, його збереження та подальший розвиток потребують збільшення інвестицій на науку з боку всіх соціальних суб'єктів. Наголошено, що найважливішим завданням урядів має бути створення на всіх рівнях суспільної структури максимально сприятливих умов для фінансування у сферу виробництва і трансферу знань. Розвинено ліберальну модель розвитку громадянського суспільства як модель «мінімального втручання». Проведено аналіз основних факторів розвитку нової економіки у структурі європейської цивілізації та сформульовано висновки.

© Максим Живко, 2018.

Живко Максим, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Ключові слова

Нова економіка, громадянське суспільство, європейська цивілізація, цифрова економіка, інновації, науковий потенціал, технологічний потенціал, людський капітал, інклюзивний розвиток, соціальний капітал.

Класифікація за JEL: I20; I23; I26; L31; N10; N30; Y9.

Глобальне партнерство в галузі розвитку нової економіки зумовлене мережею державних, приватних та некомерційних організацій. Тому європейська цивілізація має прагнути до надання широкого доступу для ефективного використання знань та інформації як інструментів інклюзивного розвитку громадянського суспільства.

Альдо Кальярі,
директор Проекту «Переосми-
слення Бреттон-Вудсу»

Постановка проблеми. На кожному етапі розвиток економіки відбувається під впливом певного домінуючого джерела або фактора виробництва. Якщо в доіндустріальну епоху основним продуктивним ресурсом була м'язова сила, в індустріальну – машинна техніка, то на постіндустріальній стадії, на якій перебувають промислово розвинуті країни на сучасному етапі, найважливішим економічним ресурсом стають знання.

В умовах глобалізації та інформаційного вибуху світ перейшов на новий етап цивілізаційного розвитку, що не могло не відобразитися на суттєвих характеристиках у системі громадянського суспільства: різко зросла роль кожного індивіда в розвитку держави, скоротився простір командного впливу, відбулися значний розвиток і ускладнення горизонтальних соціальних зв'язків, спостерігається сплетіння різноманітних цивільних інститутів у ціліс-

ну мережу. Це зумовило пошук адекватних моделей взаємодії державних структур та громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретико-концептуальні засади розвитку громадянського суспільства розкрито у працях Арістотеля, Платона, Демокріта, М. Вебера, Г. Гегеля, К. Гельвеція, Т. Гоббса, І. Канта, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіля та українських дослідників, серед яких: Е. Гугнін, А. Колодій, М. Лесечко, Ю. Привалов, О. Рогожин, Ю. Саєнко, В. Степаненко, О. Убейволк, А. Чемерис, В. Чепак і Н. Черниш.

Серед вчених, чиї праці значною мірою є основою нової економіки як вагової складової економічної науки, слід передусім назвати Д. Белла, М. Кастельса, Дж. Маржна, Й. Масуда, Ф. Махлуп, Е. Менсфілда, Р. Нельсона, І. Ніколова, Е. Тоффлера та вітчизняних науковців О. Балана, В. Гейця, В. Герасимчука, Г. Захарчин, Н. Карачину, Є. Крикавського, С. Філіппову, Л. Федулову, Ф. Хміля, Н. Чухрай, І. Яремка, О. Ястремську, Н. Шпака.

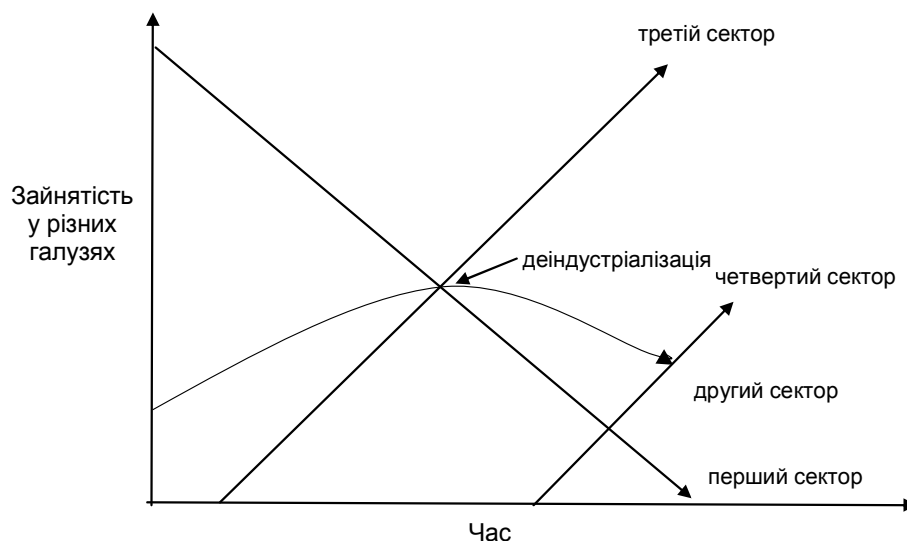
Водночас серед праць, адаптованих до сучасного розуміння наукової проблеми нової економіки, ґрунтовними є дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених: С. Алкайра, М. Армстронга, Р. Арона, Г. Беккера, Д. Белла, І. Бестужева-Лади, О. Білоруса, О. Гаврилюка, В. Гейця, Х. Грехема, Д. Гуеста, М. Десаї, О. Добриніна, П. Друкера, В. Куриляк, А. Поручника, Є. Савельєва, В. Семиноженка, А. Сена, Я. Столярчук, Є. Суліми, Р. Тамура, Е. Тоффлера, А. Філіпенка, Д. Форрестера, М. Хака, С. Хауффа, М. Шепелева, В. Шейко.

Виділення невирішеної проблеми. При всій різноманітності конкретних рис нової економіки інформаційного суспільства, що виділяються дослідниками, вони єдині в думці, що людство перейшло на новий етап розвитку цивілізації, коли інформація й знання відіграють визначальну роль в усіх сферах людської діяльності. Однак у більшості праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, основна увага приділяється тільки одному з аспектів цієї багатогранної проблеми – розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури економіки та ринку науково-технічної інформації, тоді як основи продукування інтелектуального капіталу і його особливості висвітлено недостатньо широко.

Прихильники теорії інформатизації економіки Й. Масуда [1], М. Порад [2] та Т. Стоуньєр [3] пов'язують його становлення з домінуванням четвертого сектору економіки (рис. 1), який розміщується після сільського господарства, промисловості й сектору послуг, де капітал і праця – основа індустріального суспільства – поступаються місцем інформації – основі інформаційного суспільства.

Рисунок 1

Зміна провідних секторів економіки [4]

Особливістю технологічної революції, на думку М. Кастельса, є не центральна роль інформації, «...але застосування інформації до генерування знань і пристроїв, що обробляють інформацію і здійснюють комунікацію, в кумуляції зворотного зв'язку між інноваціями і напрямками використання інновацій» [5]. Так, К. Келлі у своїй праці «Нові правила для нової економіки» виклав основні риси нової економіки, які, на його погляд, найбільш очевидні в мінливому світі: глобальний характер змін, що відбуваються, оперування невловимими активами: ідеями, інформацією та взаємовідносинами, які тісно взаємодіють між окремими сегментами нової економіки [6].

Перед країнами, які прагнуть перейти на інноваційний тип розвитку, що є характерним для нової економіки, неминуче постають завдання щодо розморожування інститутів публічної політики, повернення до демократичного інституційного середовища, оскільки фаза входження у стадію постіндустріального розвитку потребує посилення певних сегментів громадянського суспільства. Сильні, впливові інститути громадянського суспільства – необхідна умова становлення постіндустріального суспільства, яке базується на «цифровій економіці». Через це стратегічні завдання системної модернізації світової спільноти та переходу до інноваційного типу розвитку висунули в центр порядку денного питання про посилення конкуренції, демократії, підвищення якості соціального капіталу і довіри, а також про взаємодію органів влади й громадянського суспільства. Здатність органів влади, бізнесу та громадських ініціатив до партнерства і консолідації в інтересах формування інституційного середовища й креативної мотивації, які сприятимуть створенню і впровадженню інновацій, – одна з найважливіших умов інноваційного типу розвитку.

Важливим дослідницьким завданням стає виявлення взаємозв'язку між рівнем та характером розвитку громадянського суспільства, публічної політики й особливостями переходу до інклюзивного типу розвитку, бо інноваційне технологічне і економічне зростання, як показує світова практика, відбувається в тих країнах, де розвинений високий ступінь довіри між владою, бізнесом і громадськими ініціативами. Таким чином формується синергетичний ефект, отриманий у результаті взаємодії людей як елементів сукупної робочої сили в процесі виробництва (імідж, корпоративна культура, престиж – на рівні організації (фірми)) та як особистостей поза процесом виробництва (традиції, культура – на рівні нації, держави). Тому, на відміну від соціального капіталу, в його визначенні немає єдиного підходу щодо «нової економіки» як остаточного цілісного продукту взаємодії інформатизації й громадянського суспільства, які впливають на соціально-економічні процеси у XXI ст.

Так, П. Бурдье [7] визначав соціальний капітал як «ресурси, що базуються на родинних відносинах і відносинах у групі членства». Проте найбільшу популярність це поняття отримало в розширеному трактуванні Дж. Коулмена [8], згідно з яким соціальний капітал – це потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що цілеспрямовано формується в міжособистісних відносинах: зобов'язання й очікування, інформаційні канали і соціальні норми. За аналогією з фізичним та людським капіталом, втіленим у знаряддях праці й навчанні, які підвищують індивідуальну продуктивність, соціальний капітал міститься в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра, що створюють умови для координації та кооперації з метою отримання взаємної вигоди. Соціальний капітал – це соціальний клей, який дає змогу мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі взаємної довіри людей. «Соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства в певній соціальній мережі або ширшій соціальній структурі. Здатність до накопичення соціального капіталу не є індивідуальною характеристикою особистості,

вона є особливістю тієї мережі відносин, яку вибудовує індивід, тобто соціальний капітал – продукт входження людини в соціальну структуру» [9].

Основною сферою, в якій формується соціальний капітал, є сфера освіти, тому саме тут і мають бути сфокусовані зусилля суспільства й держави. Сфера освіти – це сфера стратегічних інтересів суспільства, тому її стан та рівень розвитку є факторами соціального прогресу і соціально-економічного зростання. Отже, на сучасному етапі найважливішими є два аспекти. По-перше, відновлення втрачених соціальних функцій освіти, в результаті реалізації яких формується соціальний та людський капітал. В освітній практиці порушилась єдність освіти і виховання. Відкинули те, що становило стрижень загальноприйнятого суспільного ідеалу, й не виробили новий. Крім цього, соціокультурна інтеграція людства ставить проблему, як не розгубити на шляху прогресу духовних цінностей своєї культури [10]. Це потребує розробки державної політики в галузі освіти, що враховує національну ідею. Недоліком проведених освітніх реформ є орієнтація в їх здійсненні на історично сформовані форми та методи громадського життєустрою в економічно розвинених країнах Заходу. Одна з функцій освіти – виробництво культури. По-друге, система освіти має стати основою формування інтелектуальної еліти нашого суспільства. Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. є епохою справжньої «революції інтелектуалів». Нова інформаційна економіка дає змогу починати ризиковані проекти фактично без початкового капіталу; велика частина коштів виробництва, що використовується інтелектуальними працівниками, є сьогодні їх особистою власністю, тому в недалекому майбутньому саме ці люди стануть на чолі всіх суспільних змін і та ідеологія, яку вони будуть формувати, закладається саме зараз у системі освіти, адже відомо, що всі політики втілюють у життя ті ідеї, які були в них закладені їх вчителями та викладачами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціоналізація нової економіки приводить до зростання конкурентоспроможності країн, які орієнтовані на розвиток інновацій, що можливі лише при дотриманні ряду факторів, які зумовлюють реалізацію комплексу інституційних заходів щодо їх створення і впровадження до кінцевого ринкового споживання. Це дає змогу реалізовувати стратегічні цілі організацій та суспільства.

Глобалізація викликає нагальну потребу аналізу, використання і створення нових інститутів, забезпечуючи процес взаємопроникнення в інституційному середовищі та створюючи передумови для сталого розвитку. Фактори впливу, в тому числі збільшення обсягу знань і їх застосування, є ключем до потенційного благополуччя суспільства. Технології задають верхню межу досягнення економічного зростання, але важливо те, за допомогою яких механізмів людство може реалізувати успіхи сучасних технологій. На принципі

технологічного детермінізму створені теорії індустріального, постіндустріального, інформаційного суспільств та «нової економіки».

Сформована в ХХ ст. формула успіху «накопичуй і винаходь», пов'язана з накопиченням фізичного (а пізніше й людського) капіталу та науково-технічним прогресом, з часом змінилася вивченням «фундаментальних» причин відмінностей країн у функціонуванні економіки [11; 12; 13]. В результаті з'явилось кілька гіпотез економічного зростання, в тому числі інституційна, географічна, культурна й ін. Кожен напрямок вказував на важливість однієї єдиної детермінанти, її переважаюче значення для соціально-економічної системи. Комплексний підхід до розгляду економічного зростання передбачає визнання наявності безлічі його факторів, кожен з яких робить певний внесок у цей процес.

Багато сучасних теоретичних та емпіричних досліджень доводять переконання щодо більшого внеску інституційних характеристик країни в її економічну динаміку порівняно з іншими групами факторів [14]. Тому однією з ключових сфер перетворень у країні й важливою складовою економічних успіхів держави сучасними дослідниками визнаються інституційні зміни, пов'язані з формуванням і збереженням якісних інститутів.

Під інститутами традиційно розуміються правила гри в суспільстві, тобто структура взаємодії, яка управляє й обмежує відносини індивідів [15]. На особливу увагу при цьому заслуговують два основних типи інститутів: економічні та політичні. Перші формують систему стимулів, впорядковують взаємодію індивідів і груп, що функціонують в економічній сфері, а другі виконують аналогічні функції в політичному секторі. Політичні інститути пов'язуються вченими зі сформованими конституційними процедурами, принципами федералізму, поділу влади й правової держави [16; 17].

Проте ключовим серед політичних інститутів, що вивчаються в даний час, стає демократичність політичного режиму [18]. Вони створюють базис економічних взаємодій, який доповнюється безпосереднім регулюванням економічних інститутів. Якість інститутів визначається мірою їх здатності створювати передумови для забезпечення сталого економічного зростання. Економічне значення інститутів пояснюється їх впливом на комплекс спонукальних мотивів суб'єктів господарювання, спроможністю забезпечити стійкість їх взаємодії між собою і передбачуваність поведінки. «Добрі» інститути захищають інвестиції та інновації від зазіхання приватних осіб та уряду [19], сприяють ефективному розміщенню економічних результатів у поточному й майбутньому періодах [20] і в кінцевому підсумку формують високий потенціал зростання національної економіки.

Інституційні фактори – фактори, пов'язані з управлінням та регулюванням окремих галузей, областей, економічних, суспільних відносин. До них належать науково-технічні, фінансові, інвестиційні, соціальні фактори і заходи щодо поліпшення управління, перетворення інститутів (правил, норм, настанов) управління цими сферами, установ управління.

Інститути у своїй сукупності утворюють інституційну структуру суспільства й економіки. Вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії в політиці, у соціальній сфері або в економіці та впливають на функціонування соціально-економічних систем. Інститути за Д. Нормом – це «правила гри» в суспільстві, тобто створені людиною обмежувальні рамки, які організують відносини між людьми. Вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії в політиці, у соціальній сфері й в економіці [21]. Інститути впливають на функціонування економічних систем, утворюючи інституційну структуру суспільства та економіки.

Інституційні фактори (табл. 1) не просто впливають, а й зумовлюють розвиток інноваційної активності, а відповідно, і нової економіки, виступаючи серцевиною механізму розвитку інноваційної діяльності. Це відбувається на фоні залучення матеріально-виробничих, фінансових та трудових ресурсів, здатних забезпечити здійснення процесу розробки і реалізації інновацій. Інституційні фактори розвитку інноваційної діяльності сприяють реалізації виробничої програми підприємства, спрямованої на впровадження новацій, що дає змогу забезпечити конкурентоспроможність на різних типах ринків.

Розглядаючи стимулюючі інституційні фактори нової економіки, розуміємо, що в сучасних умовах вирішальними факторами економічного успіху тієї чи іншої країни стають характеристики соціального капіталу, які дають змогу створювати нові моделі бізнесу, торгівлі, логістики, виробництва, змінювати формат освіти, охорони здоров'я, держуправління, комунікацій між людьми, а отже, задавати нову парадигму розвитку держави, економіки та всього суспільства, при оцінці якого до недавнього часу основний акцент робився на рівень освіти, кваліфікації, професійної компетентності працівників. Справді, без насичення економіки якісними трудовими ресурсами здійснювати підтримку національної конкурентоспроможності сьогодні неможливо. Однак внесок цього фактора в економічне зростання відбувається не тільки за рахунок більш високої продуктивності кваліфікованих і освічених працівників. Не менш важливі такі некогнітивні (безпосередньо не пов'язані з утворенням) характеристики, як уміння працювати в команді, впевненість у собі, позитивний настрій, готовність до співпраці, емоційна стійкість, толерантність, відповідальність, здатність прийняти виклик, готовність до змін.

У сучасній економічній літературі можна виділити два основних підходи до визначення поняття «соціальний капітал». Перший підхід приділяє увагу соціокультурним факторам (соціальні інститути, соціальна мобільність та мотивація економічних агентів), які виступають сприятливими елементами зовнішнього середовища, що веде до формування довіри, і полегшують координацію економічної діяльності, в результаті чого підвищується ефективність функціонування ринкового механізму [25; 26; 27]. У такому контексті соціальний капітал є запасом соціальних контактів агента, що дають йому змогу приймати раціональні економічні рішення, які знижують ризики та втрати внаслідок недобросовісної конкуренції.

Таблиця 1

Стимулюючі та гальмуючі інституційні фактори нової економіки

Тип	Стимулюючі	Гальмуючі
Сфера організацій громадянського суспільства (ОГС) ¹ (інститути і відносини, у рамках яких проходить політичне життя та здійснюється державна влада)	можливість та засоби підвищення голосування; зростання інтересу ОГС до автономності; ОГС як незалежні об'єкти демократичного розвитку; зростання легітимності й репрезентативності	обмеження репрезентативності; слабка цілісність; відсутність теоретичного обґрунтування категорії «громадянське суспільство»; неспроможність оновлення менеджменту; концентрація необхідних фондів лімітів ОГС
Сфера соціально-економічних і політичних напрямків суспільності правових режимів (економічні інститути та відносини, які становлять матеріальну основу життя суспільства)	сприятлива законодавча основа; розробка довгострокової державної політики в окремих галузях; партійна коаліція в уряді; стійкий і функціональний парламент; децентралізаційні процеси; регіональні законодавчі органи, що сприяють діалогу з ОГС; відкритий простір для діалогу між урядом та ОГС; основи конвергентної співпраці між ОГС у суспільстві; формальні та неформальні механізми впливу на політичну ситуацію	процес державного будівництва; правове поле, що надає обмежені пільги для формування самодостатніх та незалежних організацій; політичний контекст, що дозволяє суттєву, але обмежену відповідальність; урядова нестабільність; розкол ОГС; слабкість парламенту і регіональних органів влади; висока політична децентралізація; геополітична нестабільність
Сфера правових відносин між зацікавленими сторонами (співпраця і координація) (сукупність інформації, засобів масової інформації, підприємств, громадян, організацій, які здійснюють інформаційну діяльність)	допоміжна архітектура спроможності для розвитку і консолідації ОГС; доступ до мас-медіа; ОГС у політичному векторі розвитку міжнародної спільноти	ОГС та урядові взаємозв'язки: «надто близько до комфорту»; низький рівень співпраці й обмежена колективна взаємодія; нерівномірний доступ до мас-медіа; нестача узгодженості та формального діалогу з партнерами по розвитку ОГС

Джерело: систематизовано автором на основі [22; 23; 24].

¹ Під сферою організаційного розвитку організацій громадянського суспільства розуміють сферу життя суспільства, в якій ОГС проводять цілеспрямовані заходи щодо розвитку власного організаційного потенціалу із залученням некомерційних та комерційних організацій в рамках міжнародних і зарубіжних програм, а також самостійно оцінюють свою роль у реагуванні на наслідки конфлікту як дуже важливу і навіть вирішальну роль, але вони зазначають, що є потенціал для покращення. На даний момент сфера організаційного розвитку організацій громадянського суспільства перебуває в середині чергового циклу соціально-економічного розвитку нової економіки.

Відповідно до другого підходу і згідно із дослідженнями Світового банку, соціальний капітал розглядають як своєрідний механізм страхування для економічних агентів, позбавлених доступу до ринкових альтернатив [28]. Підвищуючи ефективність функціонування ринкового механізму й забезпечуючи виживання відсталим економічним суб'єктам, соціальний капітал сприяє зменшенню втручання держави у функціонування економіки, робить зайвою деталізацію «правил гри» (формальних інститутів) і знижує витрати на контроль за їх виконанням економічними агентами. Як зазначає Ф. Фукуяма, низька довіра між економічними агентами супроводжується високими витратами на узгодження діяльності, що потребує встановлення сильної держави [29].

Більш широке визначення соціального капіталу з позицій «цифрової економіки» дає І. Є. Діскін, трактуючи соціальний капітал з узагальнення «впливу соціокультурних факторів на економічні взаємодії» на «внесок соціальної організації у виробництво» [30]. Такий підхід дає змогу вийти за межі власне ринкової взаємодії й комерційних критеріїв оцінки діяльності суб'єктів господарювання, розглянути в якості умови виробництва «запас» механізмів балансування виробничих, економічних і соціальних інтересів економічних агентів. Особливо актуальним такий підхід стає в умовах «нової економіки» (М. Кастельс, «інформаційна / глобальна економіка»), в якій основним фактором виробництва виступають знання та інформація (порівняно з природними, трудовими, капітальними ресурсами, чия продуктивність потрапляє в залежність від знань й інформації). Оскільки їх носієм є людина, то її участь у виробництві не може більше адекватно виражатися ні поняттям фактора праці, ні поняттям людського капіталу. Річ у тому, що комунікації, координація діяльності в новій економіці – явище не стільки сфери обміну і транзакцій, скільки самого виробництва. Соціальний капітал, який полегшує комунікації та координацію діяльності, в певних межах набуває властивості заміщення інших факторів виробництва. Його ж оцінка більше не зводиться до зниження транзакційних витрат і може бути визначена через вартість факторів виробництва [31]. Основними детермінантами соціального капіталу є також соціально-демографічні, політичні та інституційні фактори, орієнтація на етнічні цінності. До них належать: вплив соціального капіталу на індивідуальне ставлення до грошей, на економічні показники і конкурентоспроможність країн, а останнім часом – інформатизація суспільства та «індекс щастя».

І. Партс [32] розглядає динаміку і детермінанти соціального капіталу, інформатизації та громадянського суспільства в різних групах європейських країн. Він виділяє чотири фактори, що визначають соціальний капітал: загальний рівень довіри, довіра до інститутів (державних і громадянських організацій), формальні мережеві зв'язки й норми соціальної поведінки, а також цей вчений визначає основні детермінанти соціального капіталу, розділивши їх на два рівні. До першого рівня належать культурно-психологічні та соціально-демографічні характеристики індивідів (зокрема, цінності й особистий досвід, сім'я і соціальний статус, рівень доходів та освіти), що визначають їх-

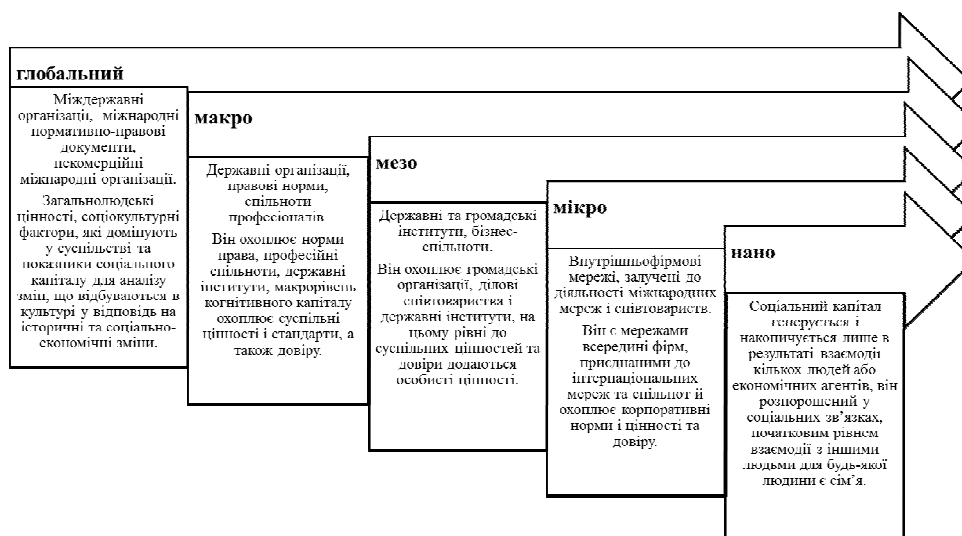
не спонукання до інвестицій у соціальний капітал. До другого рівня належать системні фактори того суспільства (нації), де соціальний капітал функціонує: загальний рівень розвитку, якість і справедливість формальних інститутів, розподіл ресурсів та поляризація суспільства, а також ключові принципи кооперації. Порівняння рівнів соціального капіталу показало, що за всіма його компонентами у нових країнах-членах Євросоюзу він був нижче, ніж у Західній Європі. У менш розвинених країнах довіра до інститутів і норм соціальної поведінки виявилася сильнішою, ніж у нових країнах-членах Євросоюзу, але слабшою, ніж у Західній Європі. У період з 1990 р. до 2016 р. середній рівень соціального капіталу знизився в нових країнах-членах Євросоюзу, але він піднявся в Західній Європі. Однак індивідуальний досвід окремих країн був різноманітний, тому певні узагальнення на основі країнних груп зробити неможливо. Отже, головний висновок, корисний для прийняття політичних рішень щодо підвищення рівня соціального капіталу, полягає в необхідності підтримки інвестицій у систему освіти та вдосконалення демократичних процесів.

Н.-К. Хлепас [33] показав, що «старі» члени Євросоюзу дуже різні за рівнями соціального капіталу і відмінності між країнами-кандидатами на вступ до ЄС та сусідами Євросоюзу на сході ще більші. Порівняння співвідношень між окремими компонентами соціального капіталу показує, що у багатьох випадках загальний рівень довіри не відповідає нормам і довірі суспільства до політичних діячів. На загальний рівень довіри також впливає рівень схильності допомагати іншим у повсякденному житті, але ця схильність здебільшого зумовлюється культурою. Водночас рівень згоди місцевих еліт з нормами й довірою суспільства до політичних діячів, швидше за все, відображає їх історично сформовану компетенцію і те, як вони приймають державу, громадські інститути та політичну владу. Задоволеність роботою інститутів теж, швидше за все, посилює довіру суспільства до політичних діячів. У всіх розвинутих країнах ЄС існує позитивний зв'язок між довірою суспільства до політичних діячів, з одного боку, й якістю інститутів і прийняттям норм соціальної поведінки місцевими елітами – з іншого.

А. Татарко та П. Шмідт [34] здійснювали оцінку впливу соціального капіталу на індивідуальну економічну поведінку громадян на прикладі поведінки дорослого населення. Їх висновки показали, що високий рівень довіри, толерантності й громадянської самоідентифікації пов'язаний з неприязним ставленням до грошей. Це означає, що коли соціальний капітал скорочується (через міграцію і політичну апатію), люди намагаються компенсувати його грошовими заощадженнями. Навпаки, більш значний соціальний капітал надає людям підтримку, служить своєрідною гарантією безпеки, впливу й захищеності та може зменшувати залежність людей від грошей. Інакше кажучи, компонентом, який частіше і сильніше за все пов'язаний зі ставленням до грошей, є громадянська самоідентифікація.

Рисунок 2

Рівні та складові соціального капіталу

Джерело: складено автором.

Потрібно зауважити, що всі рівні соціального капіталу (рис. 2) між собою тісно пов'язані. Більш того, вони взаємодоповнюють один одного, оскільки соціальний капітал визначається на основі своїх функцій; перебуваючи у формі соціальних структур, капітал значно полегшує взаємодію між суб'єктами, які містяться в цих структурах.

С. Акчомак та А. Мюллер-Зік [35] спробували ізолювати причинно-наслідковий зв'язок між рівнем довіри до економіки і результатами інновацій, вказуючи на цінність соціальних мереж для забезпечення найкращих результатів в економіці та кращих показників інновації. Шляхом поліпшення роботи соціальних мереж можна домогтися більш тісної співпраці й кращого поширення наукової інформації. Також вчені наголошують, що слід вкладати кошти в людський капітал, оскільки освіта дає величезний ефект соціалізації і, відповідно, зміцнює мережі.

Наприкінці ХХ ст. виникало багато нових течій в економіці, таким чином нова економіка починає розглядатися крізь призму економічної соціології, економічної психології та інституційної економіки, що веде до виникнення взаємозв'язку між економічними категоріями. На думку Є. Савельєва і

В. Куриляк [36], світова економіка на сучасному етапі розвитку поступово перетворюється на складний моноорганізм із класичними системними якостями, серед яких виняткового значення набуває здатність до саморозвитку, управління внутрішніми організаціями та взаємозв'язками.

Тема розвитку громадянського суспільства стає все більш значущою через те, що розвиток системи ефективного демократичного управління потребує, щоб система державного управління була одночасно відкритою, демократичною й ефективною. Ефективне демократичне управління – це, перш за все, участь в управлінні громадян та їх об'єднань, створення і зміцнення горизонтальних зв'язків у системі управління. Тільки тоді можна вести мову про повноцінне громадянське суспільство та спиратися на його інститути. Громадянське суспільство – переважно самоорганізована й самоврядна система, орієнтована на співпрацю, солідарність, інтереси окремої людини [37].

Проведені за останній час реформи в управлінні європейськими державами стосувалися переважно організаційних змін у сукупності владних структур. Ці ж проблеми практично повністю стосуються розвитку глобального громадянського суспільства. У період глобальних соціальних трансформацій глобальне співтовариство стало доволі гостро проявляти невдоволення сформованою системою суспільних відносин і відстороненістю інститутів громадянського суспільства від дій глобального управління. Громадянське суспільство часто розглядається як обмежувач ролі держави, що зменшує його повноваження та одночасно бере на себе частину його функцій. Громадяни можуть здійснювати свою владу безпосередньо в різних формах прямого волевиявлення, вони добровільно передаватимуть частину своїх владних повноважень органам влади для забезпечення безпечного життєустрою країни загалом [38].

Соціальні глобальні мережі стають основою інформаційного обміну, інтелектуальної взаємодії й створення колективного системно-структурного управлінського рішення без участі держави. Вектор розвитку інститутів громадянського суспільства у бік інтернаціоналізації в недалекому майбутньому зумовить становлення і розвиток нової моделі управління суспільством за допомогою мережевого глобального громадянського суспільства, відповідно до ефективності управління якого функції держави мають бути поступово передані останньому. Однак ця модель не означає повного відмирання держави, вона веде до перетворення її на «нічного сторожа», носія культурно-історичних традицій людства.

Проектуючи поняття «громадянське суспільство» на поняття «глобальне громадянське суспільство», слід усвідомити, ким є громадяни цього глобального суспільства та заради яких спільних цінностей і цілей ці громадяни об'єднуються в глобальне співтовариство й підпорядковують їм свої приватні інтереси.

Д. Кін, застосовуючи класичну методологічну стратегію ідеального типу у визначенні глобального громадянського суспільства, визначає його як «динамічну недержавну систему взаємопов'язаних соціально-економічних інститутів, що охоплюють всю планету, створюючи в усіх її куточках комплексний ефект від своєї діяльності» [39]. Глобальне громадянське суспільство, яке постійно розвиває соціальний феномен, є, згідно з Д. Кіном, незавершеним проектом, «...який складається з часом розвинених, а іноді нерозвинених взаємопов'язаних мереж, пірамід і комунікативних (hub-and-spoke) кластерів соціально-економічних інститутів і акторів, що самоорганізуються через кордони з усвідомленою метою об'єднати світ по-новому» [39].

Другий вагомий підхід у визначенні та концептуалізації глобального громадянського суспільства полягає у порівнянні його з традиційним громадянським суспільством і виявленні концептуальної схожості «глобального громадянського суспільства» з його історичним аналогом, який традиційно формувався та розвивався в межах національних держав. Так, Б. Халл зауважує, що глобальне громадянське суспільство – «близький концептуальний родич громадянського суспільства», яке з'явилося на авансцені в останній чверті ХХ ст. як корисна концепція для характеристики глобального автономного простору громадянської й організаційної активності в епоху глобалізації [40]. Відповідно до цього підходу, глобальне громадянське суспільство є «третьим сектором», який не просто відрізняється від модерної державноцентричної моделі міжнародних відносин і глобального економічного ринку, а й певною мірою стає альтернативою їм. Навіть на початку ХХІ ст. теза про перспективи концептуалізації завершення ери національних держав виглядає дещо наївним або принаймні передчасним діагнозом розвитку світового порядку [41]. Проте не можна не погодитися з тим, що глобальне громадянське суспільство вже є реальним актором сучасної міжнародної політики, здатним створити альтернативу і навіть нейтралізувати існуючі конфігурації глобальної влади та правління, висуваючи і лобюючи альтернативні цінності.

Глобальне громадянське суспільство – це продукт глобалізації, який стимулює процеси транснаціональної самоорганізації світової громадськості. На думку Е. Гідденс [42], глобальне громадянське суспільство є широкою публічною сферою громадянської активності, розташованої між ринком, з одного боку, та державними і квазідержавними утвореннями – з іншого [43].

Вищеописана точка зору простежується також у позиціях тих вчених, які схильні визначати глобальне громадянське суспільство через його основних акторів, до яких належать некомерційні міжнародні організації [44].

Однак глобальне громадянське суспільство – це широкий, взаємопов'язаний та багаторівневий соціальний простір, в якому взаємодіє безліч самостійних недержавних інститутів і способів життя. Глобальне громадянське суспільство об'єднує національні громадянські суспільства й призначене погоджувати різноспрямовані інтереси для вирішення глобальних проблем, які становлять загрози або небезпеки для особистості. Головне призначення

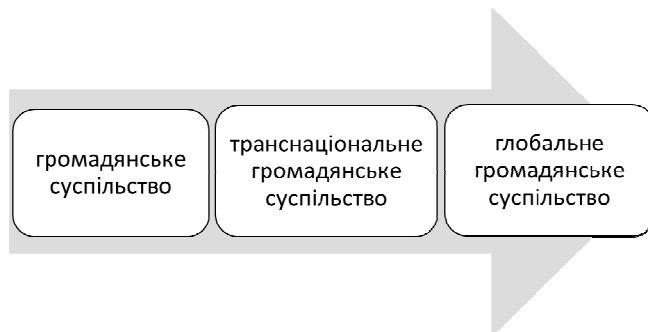
громадянського суспільства полягає в досягненні консенсусу між різними соціальними силами та інтересами. Воно має визначати норми і межі, здатні блокувати руйнівний потенціал боротьби різних сил та спрямовувати їх у творче русло [45].

Ефективна взаємодія активного громадянського суспільства й сильної держави – найважливіша умова гармонійного розвитку їх обох. Глибокі зрушення на межі ХХ–ХХІ ст. вивели європейську цивілізацію із ситуації, коли політичний режим ставав майже нездоланною перешкодою для широкої громадянської самоорганізації. Разом з тим, взаємовідносини структур громадянського суспільства та державних органів поки що далекі від ідеалу. Основна причина в тому, що ще не завершився процес становлення як зрілого громадянського суспільства, так і сильної, ефективної демократичної правової держави, хоча вони вже сформувалися у своїх основних рисах. Далеко не весь спектр законних та повсякденних турбот громадян знаходить вираз у діяльності оформлених спільнот і вимог, які вони пред'являють до органів влади. При цьому вимоги часом недостатньо конкретні й реалістичні, а також вони не спираються на наявні в національних рамках ресурси.

Тому, розглядаючи нову економіку крізь призму громадянського суспільства, варто прояснити деякі термінологічні розбіжності, зумовлені використанням різних понять (рис. 3). Так, на нашу думку, «громадянське суспільство» – це сфера самовияву вільних громадян та добровільно сформованих некомерційних організацій, захищених від прямого втручання і довільної регламентації з боку державної влади й бізнесу, а також інших зовнішніх факторів; «транснаціональне громадянське суспільство» – прояв транснаціональної ідентичності громадян національних держав, тобто нових громадських рухів (пацифістських, екологічних, феміністських, сексуальних меншин, правозахисних та ін.), які зберігають ідентичність зі своєю країною і формують транснаціональну ідентичність з учасниками міжнародного руху; «глобальне громадянське суспільство» – автономна сфера взаємодії космополітів, міжнародних недержавних організацій та транснаціональних соціальних рухів, які самоорганізуються з метою відстоювання власних і колективних інтересів на глобальному рівні й протистояння, з одного боку, міжнародним державним організаціям, а з іншого – транснаціональним корпораціям, враховуючи розвиток нових форм громадської участі та залучення все більш широких кіл до процесів глобалізації й розвиток нової економіки, пошук людей, які страждають від «старих» і «нових» джерел нерівності, та надання їм можливості бути почутими і підведення під цю діяльність соціальної платформи.

Рисунок 3

Перехідні стадії розвитку громадянського суспільства

Джерело: складено автором.

Коли ми ведемо мову про глобальне громадянське суспільство, маємо на увазі транснаціональну приватну діяльність будь-якого характеру для загального блага, а також арену для міжкультурного діалогу. Оскільки до інфраструктури глобального громадянського суспільства входять різноманітні неурядові організації, добровільні асоціації, групи за інтересами, некомерційні та благодійні асоціації, а також менш формальні й стійкі форми соціальної організації: соціальні мережі – он-лайн-платформи, призначені для побудови, відображення та організації соціальних взаємовідносин в Інтернеті [46], діаспори, соціальні форуми.

Громадянське суспільство сьогодні перебуває у стані переходу на новий рівень свого розвитку, який можна охарактеризувати як глобальний інформаційно-комунікаційний управлінський простір, в основі якого перебуває індивід, здатний приймати оперативні рішення зі всього кола проблем, породжених викликами сучасного світу.

Описуючи структуру діяльності глобального громадянського суспільства, а саме тих сфер, в яких реалізується транснаціональна громадянська активність, зазначимо, що в ній домінують організації сприяння економічному розвитку і групи за інтересами економічного характеру (26%), «орієнтовані на знання» (knowledge-based), що працюють у сфері досліджень та науки (20,5%) [47]. Саме ці дві сфери мають давню і багату традицію: транскордонний бізнес та професійні організації, міжнародні торгово-промислові палати, споживчі асоціації, професійні спільноти у галузі права, аудиту, торгівлі, інженерії, транспорту, охорони здоров'я, а також міжнародні академічні спільноти, що активно розвивалися протягом усього ХХ ст., тобто задовго до того,

як проблема становлення глобального громадянського суспільства з'явилася в наукових дослідженнях.

Розвиток глобального громадянського суспільства зумовлений збільшенням можливості використання технологічних і фінансових ресурсів. Перші (серед них найважливішу роль відіграє масове поширення Інтернету й мобільної телефонії) різко полегшили процес створення соціальних мереж і зробили можливим політичну участь для груп, географічно далеких від світових центрів влади. Це добре показує статистика (рис. 4): зростання числа міжнародних неурядових організацій та кількості їх учасників набагато швидше відбувається в регіонах «із середніми доходами» і бідних, ніж у багатих регіонах. Протягом наступних 35 років у світовій економіці продовжиться перестановка сил: промислово розвинені країни Північної Америки, Західної Європи й Японія поступово втратять роль лідерів, навіть незважаючи на прогнозоване уповільнення темпів зростання Китаю (орієнтовно після 2020 р.). Існує тенденція до погіршення позицій європейських країн у рейтингу. Протягом аналізованого періоду середні темпи зростання найбільших країн Європи прогноуються на рівні 1,5–2% на рік. З великих країн-членів Євросоюзу найвищі темпи зростання будуть у Польщі, яка обійде країни Східної Європи щодо довгострокового зростання [48].

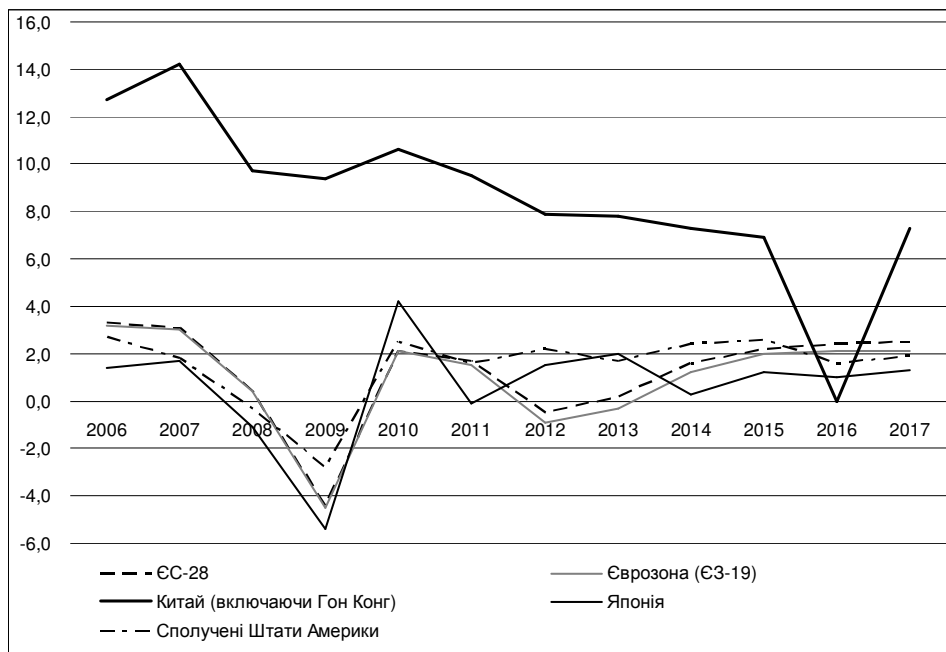
У розвиненому громадянському суспільстві, в тому числі з допомогою нових інформаційних технологій, посилюються соціальна диференціація, автоматизація і неоднорідність [49], що не відповідає тенденціям глобалізації й прямо суперечить цілям соціальної консолідації. Однак гетерогенність суспільства є лише очевидним наслідком різноманітності людських інтересів та цінностей. Об'єднання людей у різні соціальні утворення, які мають приватні цілі, але відсутній для цих груп фундамент, без якого в принципі не існує суспільство як таке, набуло значного поширення. Такою спільною основою громадянського суспільства при всій різноманітності приватних інтересів стає активна діяльність самоорганізованих колективів для захисту і реалізації прав та свобод в основі актуалізації принципів права: рівності, справедливості й загальнообов'язковості.

Очевидною визнається невідповідність викликів інформаційно-технологічної модернізації, ускладнення і збільшення кількості соціальних зв'язків рівню інституційної соціальної організації [50]. Громадянське суспільство, орієнтоване на мажоритарний, непрофесійний контроль суспільством країни, так само, як суд присяжних, є непрофесійною інстанцією у вирішенні питання про винність підсудного.

Ідея громадянського суспільства не залежить ні від режиму, ні від форми правління, ні від наявності або відсутності орієнтира на соціальну державу. Все більш популярна теорія інтеграції громадянського суспільства з державою є теоретичним поверненням до теорій пізньої античності та середньовіччя. Однак якщо синкретизм громадянського суспільства і держави тієї епохи був пов'язаний з відсутністю загальної правової свободи й рівності громадян, то тепер така тотожність передбачається на основі державної політики побудови соціальної держави [51].

Рисунок 4

Реальне зростання ВВП за ПКС у країнах з високим рівнем розвитку громадянського суспільства

Джерело: розраховано автором за даними Eurostat, OECD та World Bank.

Держава не є певним неупередженим арбітром, що стоїть над соціальними відносинами. Держава загалом, так само як чиновницький апарат цієї фінансової інституції, має свої інтереси, цілі та є одним із суб'єктів соціальних відносин.

Спочатку глобалізація пов'язувалася з тенденцією до уніфікації, але вже тенденції у сфері права показали, що опора здійснюється не на однакових законодавчих підставах, а на основі договірних, приватноправових форм, вибору правової юрисдикції. Хоча при цьому базові основи «природного права» залишилися головним елементом. Сила врівноважується іншою силою не лише за формою, а й за змістом. Громадянське суспільство не лише в прямому значенні може вийти і вимагати обмеження домагань держави та захисту прав громадян. Публічне право держави обмежується в міру зростання приватноправових відносин. Чим більше відносин входить до розряду

приватноправових, тим менша частка нормування і втручання держави в приватне життя. У цьому значенні тенденція розвитку приватного права не тільки супроводжує еволюції громадянського суспільства, а й сприяє виникненню громадянського суспільства там, де воно перебуває в зародковому, а не інституалізованому стані. Характерний для громадянського суспільства горизонтальний характер зв'язків відповідає загальносвітовій тенденції пріоритету договірних, приватноправових форм відносин у ХХІ ст.

Таким чином, незважаючи на те, що в постіндустріальному суспільстві роль сучасної національної держави значно зменшується, відповідальність перерозподіляється, а до розряду базових функцій держави входять зобов'язання, пов'язані з конституційно закріпленим принципом соціальної держави. Незважаючи на зближення соціальних функцій держави та громадянського суспільства, відносини між цими інститутами не стають партнерськими і не приводять до конвергенції або заміщення одного інституту іншим. Суперечності між державою та громадянським суспільством відтворюються в умовах нового інформаційного середовища, а час для адекватної реакції у держави на вимоги громадянського суспільства скорочується.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Нова економіка має стати фундаментом для майбутнього глобального громадянського суспільства, яке поступово формується, і конструктивною основою глобального світу. Її науково-технічна, соціальна й екологічна складові простежуються дедалі чіткіше та глибше й потребують суттєвих перетворень. Проте економічна діяльність, хоча вона і є «двигуном» розвитку, все ж не вичерпує його. У соціальній сфері, політичному житті та сфері культури глобалізація має не менше бар'єрів, ніж в економіці. Новизна феномену створює додаткові труднощі в розумінні глобального суспільства, але комплекс проблем, зумовлених культурною багатоманітністю людства, дедалі частіше нагадує про себе і потребує вирішення. До того ж глобальне громадянське суспільство, яке формується, не має надійного й ефективного політичного каркасу, що робить його аморфним та малокерованим. Проблемною у глобалізації є також сфера відносин між глобальним громадянським суспільством, яке перебуває на стадії становлення, і національно-державними інститутами.

Таким чином, у процесі дослідження з'ясовано, що знання як базовий системоутворюючий фактор вносить принципово нові властивості у характер національної економіки, зокрема підвищення творчості праці, та у специфіку соціальних відносин. При дослідженні сутнісних теоретичних основ появи і функціонування нової економіки встановлено, що її теоретичне відображення є закономірним та логічним результатом інноваційного розвитку. На нашу

думку, нова економіка утворилась як сукупність елементів традиційної економіки й економіки знань, має свої особливі змістові елементи і базується на інформації та знаннях. Адже нова економіка розглядається як напрям в економіці, що вивчає вплив знань на економічні рішення. У процесі систематизації теоретико-методологічних засад теорії економіки знань показано, що поява цієї теорії є безпосереднім результатом суспільного розвитку.

Список використаної літератури

1. Masuda H. Ordered metal nanohole arrays made by a two-step replication of honeycomb structures of anodic alumina / H. Masuda, K. Fukuda // *Science*. – 1995. – № 268 (5216). – P. 1466.
2. Porat M. U. S. Patent № 7,330,826 / M. Porat, K. J. Surace, P. Milgrom. – Washington, DC : U. S. Patent and Trademark Office, 2008.
3. Stonier T. Information and the internal structure of the universe: An exploration into information physics / T. Stonier // *Springer Science & Business Media*. – 2012.
4. Ravenhill J. Global political economy / J. Ravenhill (ed.). – Oxford : Oxford University Press, 2017.
5. Castells M. The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business and society / M. Castells. – Oxford : Oxford University Press on Demand, 2002.
6. Kelly K. New rules for the new economy: 10 radical strategies for a connected world / K. Kelly. – Penguin, 1999.
7. Бурдые П. Социология социального пространства / П. Бурдые, Н. А. Шматко, Ю. В. Маркова. – К., 2015.
8. Коулман Д. Введение социальной структуры в экономический анализ / Д. Коулман // *Экономическая социология*. – 2010. – № 10 (3). – С. 33–41.
9. Нестик Т. Культурный, социальный и символический капиталы [Электронный ресурс] / Т. Нестик. – Режим доступа : www.artpragmatica/content/science/nestic.
10. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг. – СПб., 2001; Мильнер Б. З. Управление знаниями / Б. З. Мильнер. – М., 2003.
11. Acemoglu D. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty / D. Acemoglu, J. A. Robinson. – New York : Crown Publishers, 2012. – 544 p.
12. North D. The Rise of Western World: A New Economic History / D. North, R. Thomas. – New York : Cambridge University Press, 1973. – 171 p.

13. Rodrik D. Institutions Rule: the Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development / D. Rodrik, A. Subramanian, F. Trebbi // *Journal of Economic Growth*. – 2004. – № 9 (2). – P. 131–165.
14. Hall R. E. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others? / R. E. Hall, Ch. I. Jones // *Quarterly Journal of Economics*. – 2016. – № 114 (1). – P. 14–116.
15. Nort D. Nasilie i social'nye porjadki. Konceptual'nye ramki dlja interpretacii pis'mennoj istorii chelovechestva / D. Nort, D. Uollis, B. Vajngast ; [per. s angl. D. Uzlanera, M. Markova, D. Raskova, A. Raskovoj]. – M. : Izd. In-ta Gajdara, 2017. – 480 s.
16. Furubotn Je. G. Instituty i jekonomicheskaja teorija: dostizhenija novoj institucional'noj jekonomicheskaj teorii / Je. G. Furubotn, R. Rihter ; [pod red. V. S. Kat'kalo, N. P. Drozdovoj]. – SPb. : Izdat. dom Sankt-Peterb. gos. un-ta, 2015. – 702 s.
17. Shastitko A. E. Novaja institucional'naja jekonomicheskaja teorija / A. E. Shastitko. – M. : Jekon. fak. MGU, TEIS, 2012. – 591 s.
18. Acemoglu D. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty / D. Acemoglu, J. A. Robinson. – New York : Crown Publishers, 2012. – 544 p.
19. Helpman Je. Zagadka jekonomicheskogo rosta / Je. Helpman ; [per. s angl. A. Kalinina] ; pod red. M. Hanaevoj, E. Sinel'nikovoj. – M. : Izd. In-ta Gajdara, 2016. – 240 s.
20. Isard W. Methods of interregional and regional analysis / W. Isard, I. J. Azis, M. P. Drennan // Taylor & Francis. – 2017.
21. North D. C. Understanding the process of economic change / D. C. North // Academic foundation. – 2016.
22. Acemoglu D. Technical Change, Inequality and the Labor Market / D. Acemoglu // NBER Working Paper. – 2015. – № 7800.
23. Aghion P. A Model of Growth through Creative Destruction / P. Aghion, P. Howitt // *Econometrica*. – 2012. – LX. – P. 323–352.
24. A New Economy: The Changing Role of Innovation and Information Technology in Growth. – Paris : OECD, 2001.
25. Аккреман Ф. Экономика в контексте / Ф. Аккреман, О. Ананьин, Т. Вайнскопф // *Вопросы экономики*. – 2017. – № 2.
26. Нестеренко А. О чем не сказал Уильям Баумоль: вклад XX столетия в философию экономической деятельности / А. Нестеренко // *Вопросы экономики*. – 2011. – № 7.

27. Фукуяма Ф. Доверие, социальные добродетели и созидание благосостояния / Ф. Фукуяма // Новая постиндустриальная волна на Западе : антол. / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999.
28. Bank W. World Development Report 1999/2000 / W. Bank. – Washington, DC., 2003.
29. Фукуяма Ф. Доверие, социальные добродетели и созидание благосостояния / Ф. Фукуяма // Новая постиндустриальная волна на Западе : антол. / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999.
30. Дискин И. Е. Хозяйственная система проблемы институционального генезиса / И. Е. Дискин // Общественные науки и современность. – 2017. – № 4.
31. Hodgson G. M. Karl Polanyi on economy and society: a critical analysis of core concepts / G. M. Hodgson // Review of Social Economy. – 2017. – № 75 (1). – P. 1–25.
32. Parts E. The dynamics and determinants of social capital in the European Union and neighbouring countries / E. Parts. – 2013.
33. Hlepas G. A heterogeneous modeling method for porous media flows / G. Hlepas, T. Truster, A. Masud // International Journal for Numerical Methods in Fluids. – 2014. – № 75 (7). – P. 487–518.
34. Tatarko A. Is individual social capital linked to the implementation of entrepreneurial intentions / A. Tatarko, P. Schmidt. – 2013.
35. Akçomak İ. S. Trust and inventive activity in Europe: causal, spatial and nonlinear forces / İ. S. Akçomak, H. Müller-Zick // The Annals of Regional Science. – 2015. – P. 1–40.
36. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – P. 57–69.
37. Мунтян М. А. Глобальное гражданское общество и гуманитарные науки [Электронный ресурс] / М. А. Мунтян. – Режим доступа : <http://www.c-society.ru/data/200704/oegoigumanitarnyenuki.doc>.
38. Субетто А. Капиталократия и глобальный империализм / А. Субетто // Litres. – 2017.
39. Keane J. Global Civil Society? / J. Keane. – Cambridge, 2013.
40. Hall B. Global Civil Society: Theorizing a Changing World / B. Hall // Convergence. – 2015. – Vol. 33, Iss. 1–2. – P. 10–42.
41. Fukuyama F. State Building / F. Fukuyama // Governance and World Order in the 21st Century. – Ithaca, 2004.

42. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс. – К., 2004.
43. Бабурин С. Мир імперій. Территория государства и мировой порядок / С. Бабурин // Litres. – 2017.
44. Галлямова Д. И. Управление человеческими ресурсами / Д. И. Галлямова. – К., 2017.
45. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер // Litres. – 2017.
46. Михальський Н. Соціальні медіа / Н. Михальський // Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : матеріали І Всеукр. студ. наук.-техн. конф. – 2016. – Вип. 1. – С. 89–90.
47. Raj S. R. Is the Era of Coalitional Governance Over in World / S. R. Raj // Journal of Governance & Public Policy. – 2015. – № 5 (2). – P. 61.
48. Forsgren M. Theories of the multinational firm: A multidimensional creature in the global economy / M. Forsgren. – Edward Elgar Publishing, 2017.
49. Вайнштейн Г. И. Закономерности и проблемы постиндустриальных трансформаций / Г. И. Вайнштейн // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна, 2015. – С. 166.
50. Marcuse H. One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society / H. Marcuse. – Routledge, 2013.
51. Evans P. B. Embedded autonomy: States and industrial transformation / P. B. Evans. – Princeton : Princeton University Press, 2012.

Стаття надійшла до редакції 25 квітня 2017 р.